

SVR - Conjunctuurnota

oktober 2008

Recente economische ontwikkelingen in Vlaanderen

Halfjaarlijkse analyse

Studiedienst van de Vlaamse Regering

Vlaamse overheid

C O N J U N C T U U R N O T A

HALFJAARLIJKSE CONJUNCTUURANALYSE VOOR VLAANDEREN

OKTOBER 2008
STUDIEDIENST VLAAMSE REGERING
VLAAMSE OVERHEID

I N H O U D S T A F E L

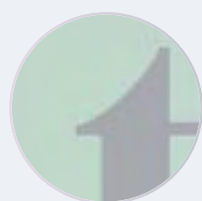
I N T E R N A T I O N A A L

Algemeen	3
Eurozone	4
Verenigde Staten	6
Japan	7

V L A A N D E R E N

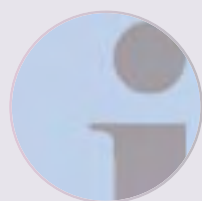
Algemeen	8
Industrie	9
Handel	11
Bouw	12
Gezinnen	12
Arbeidsmarkt	13

T O P I C

DE UITVOER NAAR DE NIEUWE GROEILANDEN

Inleiding	15
Aandeel in het nationale uitvoerpakket	16
Marktaandelen	17

I N F O R M A T I E

Definities en informatie	22
Publicaties	23
SVR website	24

Internationaal

TABEL 1: REËLE GROEI VAN HET BBP (IN %)
REALISATIES EN VOORUITZICHTEN
BELGIE IN INTERNATIONAAL PERSPECTIEF

Reële groei BBP (%)	Realisaties 2007	Prognoses 2008			Prognoses 2009		
		OESO	IMF	Eur Comm	OESO	IMF	Eur Comm
België	2,8	1,7	1,4	1,7	1,7	0,2	1,5
Nederland	3,5	2,3	2,3	2,6 (2,2)	1,8	1,0	1,8
Duitsland	2,5	1,9	1,8	1,8 (1,8)	1,1	0,0	1,5
Frankrijk	2,2	1,8	0,8	1,6 (1,0)	1,5	0,2	1,4
Eurozone	2,6	1,7	1,3	1,7 (1,3)	1,4	0,2	1,5
VK	3,0	1,8	1,0	1,7 (1,1)	1,4	-0,1	1,6
VSA	2,0	1,2	1,6	0,9	1,1	0,1	0,7
Japan	2,1	1,7	0,7	1,2	1,5	0,5	1,1
China	11,4		9,7	10,0		9,3	9,1

Bron: Eurostat, National Bureau of Statistics of China, Europese Commissie (Spring 2008 Economic Forecast, tussen haakjes September 2008 Interim forecast), IMF (World Economic Outlook, October 2008), OESO (Perspectives économiques de l'OCDE, N° 83, juin 2008).

De belangrijkste economieën, waaronder de eurozone, worden momenteel getroffen door een ernstige financiële crisis.

De recent verschenen IMF Outlook voorspelt een **groei** van niet meer dan 1,3% voor de Eurozone in 2008 en 0,2% in 2009 (zie tabel 1). Dat is 0,4, respectievelijk 1,0 procentpunten lager dan in de vorige Outlook van juli. Ook de Europese Commissie heeft in september haar groeiprognose voor 2008 opnieuw (-0,4 pp) neerwaarts herzien en verwacht zoals het IMF 1,3% groei. In 2008 zou België volgens het IMF uitkomen op 1,4% groei. Nederland zou het met 2,2%-2,3% het beste doen, gevolgd door Duitsland (1,8%). Voor Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk schommelen de verwachtingen rond 1%. In 2009 zou Nederland volgens het IMF nog een groei van 1,0% halen. Het IMF ziet de overige buurlanden en België in 2009 nauwelijks groeien. Voor het Verenigd Koninkrijk wordt zelfs een lichte negatieve groei verwacht. De *Economic Sentiment Indicator* van de Europese Commissie, die zowel het ondernemers- als het consumentenvertrouwen weergeeft, is in de Eurozone sinds juni 2007 (vrijwel) continu dalende. Hij staat nu slechts een haarlengte boven het vorige dieptepunt in 2001. In de EU moeten we zelfs tot 1993 teruggaan om dergelijk lage waarden terug te vinden. Ook de vooruitlopende Composite Leading Indicator van de OESO is sinds het begin van de crisis in de zomer van 2007 continu gedaald en bevindt zich in augustus 2008 bijna 7 punten lager dan in juli 2007. Hij ligt thans ver onder het vorige cyclische dieptepunt van 2001.

De BBP-groei van de Eurozone is in het tweede

kwartaal gedaald met 0,2% tegenover het voorgaande kwartaal, hetgeen zelfs in de laagconjunctuur van de jaren 2001-2003 niet is voorgekomen. Jaar-op-jaar vertraagde de BBP-groei in het tweede kwartaal tot 1,4%, tegenover 2,1% in het eerste. Sinds het eerste kwartaal 2007 merken we hier een gestage daling. In Frankrijk en Duitsland krimpde het BBP in het tweede kwartaal. In Nederland en het Verenigd Koninkrijk werd tegenover het voorgaande kwartaal een quasi-nulgroei opgetekend. Tegenover het tweede kwartaal van vorig jaar is het BBP in het tweede kwartaal in de buurlanden onder de 2% gezakt, in Frankrijk zelfs tot 1,1%. Alleen Nederland kon nog 3,0% optekenen.

De **consumptiebestedingen**, de laatste jaren de zwakste schakel in het BBP, houden in het tweede kwartaal 2008 over het algemeen de schade beperkt in vergelijking met de investeringen. Toch is ook het verbruik gedaald tegenover het eerste kwartaal (-0,2%). In Duitsland zakte de consumptie zelfs met 0,7%. Ook hier blijkt Nederland een uitzondering met een groei van 0,4%. Het aantal werkzoekenden is sinds april opnieuw aan het stijgen. De werkloosheidsgraad bedroeg in augustus in de Eurozone 7,5%. Zoals bekend volgt de werkloosheid de algemene conjunctuur met enige vertraging, zodat een verdere toename te verwachten is. Het consumentenvertrouwen daalt sinds augustus 2007, al is er in september een minieme verbetering tegenover juli. Het niveau is vergelijkbaar met het dieptepunt in 2003.

De **investeringen** zijn in het tweede kwartaal van 2008 zwaarder getroffen dan de consumptie. Hier is een daling van 1,0% tegenover het voorgaande trimester vast te stellen. De investeringen waren lange tijd de sterkhouder van de groei. Zo kon tegenover het tweede kwartaal van 2007 toch nog een groei van 2,5% tot stand worden gebracht. Het

ondernemersvertrouwen in de industrie en de dienstensector zet zijn dalende trend voort. Het vertrouwen in de industrie is nagenoeg gelijk aan het dieptepunt in 2003, al lag het vertrouwen in 2001 op een nog lager niveau. In de dienstensector ligt het vertrouwen nog net boven het vorig cyclisch minimum in 2001-2003. De bouwsector bevestigt het beeld van de verslechterende vooruitzichten, waarvan deze sector onmiddellijk de gevolgen ondervindt. In het tweede kwartaal ging de productie in de bouw met 3,5% achteruit tegenover het voorgaande kwartaal. Deze tendens blijkt ook uit de laatste maandcijfers. Op te merken valt dat de gevolgen van de crisis in de woningmarkt niet alleen ernstige gevolgen hebben voor de banken of de financiële markten waar de woningkredieten worden verhandeld. Ze leidde er ook toe dat de woningbezitters niet meer konden lenen door de meerwaarden van hun woning als onderpand te gebruiken, wat niet alleen in de VS, maar ook in Ierland, Spanje en het Verenigd Koninkrijk een gangbare praktijk was.

In het tweede kwartaal van 2008 daalde de **export** van de Eurozone met 0,2% in vergelijking met het eerste kwartaal, dezelfde daling als bij de consumptie. Tegenover hetzelfde kwartaal in 2007 blijft de export echter sterk groeien (+3,7%), zij het minder dan in de voorgaande kwartalen.

De **index van de consumptieprijzen** bleef in september op 3,8% op jaarbasis (schatting). In juli 2008 bereikte de inflatie met 4,1% haar hoogste peil, waarna een lichte teruggang valt waar te nemen. De hoge inflatie is in de eerste plaats aan de energieprijzen te wijten, die in augustus

lieft 14,6% hoger lagen dan een jaar eerder. Toch lag dit cijfer in juli en juni nog hoger. De onderliggende inflatie (dat wil zeggen zonder energie en onbewerkte voedingsmiddelen) bevindt zich met 2,6% in augustus weliswaar op een hoog niveau, maar is reeds maanden stabiel. Gecombineerd met de groeivertraging wordt aangenomen dat de inflatie duidelijk zal afnemen en in 2009 onder de 2% zou dalen (IMF). Ondanks de bijzonder zwakke conjunctuur, is de renteverlaging van 8 oktober, die internationaal werd gecoördineerd, de eerste sinds 2003. De rente werd verlaagd met 50 basispunten tot 3,75%. In juli werd de rente zelfs nog verhoogd. Door de crisis is het vertrouwen onder banken dermate verslechterd dat van de interbankenmarkt alleen de daggeldmarkt (opeisbaar de volgende werkdag) overeind blijft. Ondanks het feit dat de beleidsrente sinds het begin van de financiële crisis slechts eenmaal met 25 basispunten werd verhoogd,

is de driemaands EURIBOR-interbankenrente vrij fors gestegen van 4,2% in juli 2007 tot 5,3% eind september 2008.

Het feit dat de interbankenrente sterker stijgt dan de beleidsrente weerspiegelt de toegenomen risicopremie als gevolg van het groeiend wantrouwen tussen de banken. De lange overheidsrente (10 jaarsobilgatie) zet haar dalende trend, die in juli

was begonnen, voort, wat vooral de vlucht naar zekerheid weerspiegelt (aankopen van deze activa doet de prijs ervan stijgen waardoor de impliciete rente daalt). Eind september bedroeg deze rente 4,3%, tegenover 4,7% eind juni 2008.

VERENIGDE STATEN

Het IMF is, wat 2008 betreft, iets optimistischer voor de VS dan voor de Eurozone.

De **BBP-groeiverwachtingen** zijn verhoogd tot 1,6%. Voor 2009 werden de prognoses echter tot een groei van 0,1% herleid, iets lager dan in de Eurozone. Ook de Composite Leading Indicator van de OESO blijft verzwakken. Deze indicator is sinds de zomer 2007 continu dalende en ligt in augustus 2008 6 punten lager dan juli 2007. In tegenstelling tot de Eurozone is in de VS het vorige conjunctuurdal van 2001-2003 (nog) niet bereikt.

Anders dan in Europa werd in het tweede kwartaal 2008 geen daling van het BBP vastgesteld. De groei tegenover het eerste kwartaal bereikte nog 0,7%. Tegenover het tweede kwartaal 2007 bedroeg de groei nog 2,1%, tegen 2,5% in het eerste kwartaal. De groei is vooral te danken aan een forse groei van de export. De consumptie groeide met 0,3% in het tweede kwartaal. Op jaarbasis nam de consumptie toe met een povere 1,3%. De werkloosheidsgraad is dan ook in september opgelopen tot 6,1%, tegenover circa 4,5% vóór de financiële crisis. De investeringen zijn er erger aan toe, wat grotendeels op het conto van de woningcrisis kan geschreven worden. Hoewel de investeringen in het tweede kwartaal groeiden ten opzichte van het eerste kwartaal, blijft de situatie op jaarbasis verslechteren. In datzelfde tweede

kwartaal verminderden de investeringen met 2,4% in vergelijking met het tweede kwartaal 2007. De relatieve zwakte van de Verenigde Staten, en de daarmee samenhangende daling van de dollar, hebben als positief effect dat het tekort op de lopende rekening (met de handelsbalans) wat vermindert, al bedraagt het in de eerste helft 2008 nog 5% van het BBP. De uitvoer blijft fors stijgen (+11,0% in het tweede kwartaal tegenover het tweede kwartaal 2007), terwijl de invoer daalde met 1,9%.

De Amerikaanse **inflatie** (consumptieprijzen) bedroeg in augustus 5,4%, tegenover 1,9% in augustus vorig jaar.

Toch lijkt ook hier de inflatie niet meer toe te nemen.

De relatief beperkte onderliggende inflatie (2,5%)

lijkt eveneens gestabiliseerd.

Gegeven de financiële crisis heeft de Federal Reserve (in tegenstelling tot de ECB) vanaf september 2007 de beleidsrente stapsgewijze met 3,75 procentpunten verlaagd tot 1,5%.

De lange rente op 10 jaar (overheidsobligatie)

daalde globaal vanaf juli vorig jaar tot 3,7% in september. Daartegenover staat dat de kredietverlening aan gezinnen en bedrijven, vooral in de VS, thans veel strenger is geworden.

JAPAN

Ook voor Japan werden de groeiprognoses duidelijk verlaagd.

Het IMF verwacht voor 2008 een BBP-toename van 0,7%, het laagste cijfer van alle grote economieën. In 2009 zou Japan echter beter dan andere standhouden met een groei van 0,5%. De Japanse Composite Leading Indicator van de OESO bevond zich in augustus op een peil dat inmiddels onder dat van 2001-2002 ligt. De BBP-groei in het tweede kwartaal bedroeg niet meer dan 0,8% in vergelijking met het tweede kwartaal 2007, tegenover 1,2% in het eerste kwartaal. De consumptie nam in het tweede kwartaal met slechts 0,6% toe. De werkloosheid neemt toe.

De werkloosheidsgraad ligt op 4,2% in augustus, tegenover 3,6% in juli vorig jaar. De afname van de investeringen houdt aan. In het tweede kwartaal bedroeg de afname 2,9% tegenover hetzelfde kwartaal 2007. Daarentegen kan Japan nog altijd profiteren van een sterke buitenlandse vraag. De uitvoer dikte in het tweede kwartaal aan met 6,2%. Maar zelfs hier is een duidelijke daling waar te nemen. De import verminderde in het tweede kwartaal met 0,9% tegenover het tweede kwartaal 2007.

De Japanse **inflatie** (consumptieprijzen) bedroeg 2,1% in augustus, een voor Japan bijzonder hoog cijfer, dat echter ook hier schijnt te stabiliseren. De beleidsrente staat nog steeds op 0,5%. Ook in Japan daalt het rendement op de tienjaars-overheidsobligatie sinds de zomer van vorig jaar. In september bedroeg het 1,5%.

V l a a n d e r e n

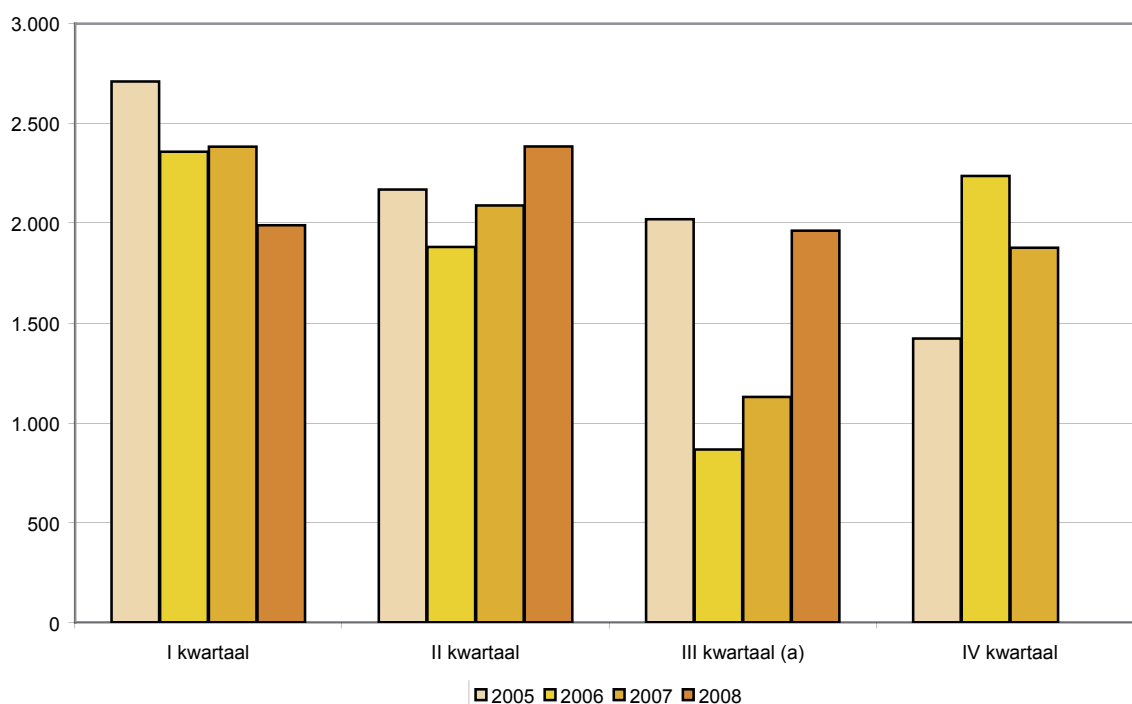
ALGEMEEN

De recente turbulente ontwikkelingen van de financiële markten doen zich voor in een context van een reeds afzwakkende internationale en Vlaamse conjunctuur.

In de zomerperiode, toen de neerwaartse spiraal op de financiële markten nog niet de proporties van vandaag aangenomen had, bedroegen de ramingen voor de **reële groei van het Vlaamse BBP** nog + 1,8% voor 2008 en + 1,8% voor 2009 (Federaal Planbureau, FPB, in samenwerking met

de gewesten). Begin september stelde de Studiedienst van de Vlaamse Regering deze vooruitzichten neerwaarts bij tot + 1,7% voor 2008 en + 1,2% voor 2009. Zowel uitvoer als de binnenlandse vraag doen het minder goed. Mede doordat de meeste arbeidsmarktvariabelen met enige vertraging reageren op een conjuncturomslag zou de Vlaamse werkgelegenheid nog aangroeien in 2008 en 2009 (respectievelijk met 32.600 en 24.300 eenheden).

GRAFIEK 1: JOBVERLIJES TEN GEVOLGE VAN
FAILLISSEMENT IN HET VLAAMSE GEWEST, 1STE KWARTAAL
2004 - 3DE KWARTAAL 2008
BRON: GRADYON

(a) raming voor 2008.

De recentste gebeurtenissen in de financiële wereld nemen echter iedereen in snelheid. Als de crisis blijft aanhouden en zo ook het gedrag van bedrijven en burgers structureel wijzigt (omwille van minder investeringen, het uitstellen van belangrijke aankopen, ...) dan dient de economische groei andermaal naar beneden herzien te worden.

De Vlaamse conjunctuurindicator die reeds een paar jaren gepubliceerd werd in deze nota wordt stopgezet doordat een aantal basisreeksen niet meer beschikbaar zijn¹. Er worden momenteel echter stappen gezet om meer macro-economisch datamateriaal op het niveau van de regio's ter beschikking te stellen op kwartaalbasis.

Over de eerste 8 maanden van 2008 nam het aantal **faillissementen** in Vlaanderen met 3,6% toe. Daarmee wordt de stijgende trend die in 2007 een aanvang nam verder gezet. De jaren 2005 en 2006 kenmerkten zich nog door dalende falingscijfers. Vooral tijdens de recentste maanden van 2008 neemt deze statistiek toe. Zo groeide het aantal falingen in juni-augustus met 14,1% jaar-op-jaar. Zowel de firma's (+ 1,9%) maar meer nog de éénmanszaken (+ 10,2%) lieten een stijging van het aantal faillissementen zien. Reeds een 5.600-tal personen verloren dit jaar hun job als gevolg van een faillissement in het Vlaamse Gewest. Dat zijn er 10,5% meer dan vorig jaar. Vooral in mei-augustus 2008 groeide dit aantal relatief sterk aan.

Het aantal **ontbindingen** daalde daarentegen tijdens januari – augustus 2008 (- 3,6% in vergelijking met het jaar daarvoor). Dat staat in contrast met de toename die nog in 2007 geregistreerd werd. Vooral bij de firma's waren er

naar verhouding minder stopzettingen (-23,7%).

Nog tijdens de eerste acht maanden van dit jaar noteerde Graydon 5,0% minder **oprichtingen** dan tijdens dezelfde periode van 2007. De daling tekent zich des te scherp af tegen de stijgende oprichtingscijfers van de laatste jaren. Enkel bij de eenmanszaken waren er minder oprichtingen (-11,0%). Het aantal nieuwe firma's groeide immers nog met 2,0%.

INDUSTRIE

De Vlaamse industrie bevindt zich in een onmiskenbaar zwakke conjuncturele toestand. De curve die het oordeel van de Vlaamse industrie meet is immers duidelijk neerwaarts gericht. De recentste brutowaarde voor september 2008 doet weinig beters verhopen voor de toekomst. Het **productietempo** neemt af. Volgens gegevens van de AD Statistiek lag de industriële productie in mei-juni-juli 2008 0,7% lager dan een jaar eerder. Vooral bij de niet-duurzame consumptiegoederen was er een afname (-1,2%). De buitenlandse **bestellingen** zijn lager; de binnenlandse bestellingen daarentegen lijken momenteel beter stand te houden. Dat neemt niet weg dat de bedrijfsleiders sceptisch geworden zijn over hun totale orderpositie (vooral in september). In het vierde trimester van 2007 lag de Vlaamse uitvoer in nominale termen nog 5,3% hoger dan een jaar eerder. Dat zijn minder sterke groeicijfers dan voor de eerste drie kwartalen van 2007. De waarde van de invoer uit derde landen groeit ondertussen aan een steeds steker tempo, zodat de

¹ Pogingen om met minder reeksen de Vlaamse conjunctuurindicator (diffusie-index) voort te zetten leiden tot weinig betrouwbare uitkomsten.

Vlaamse goederenbalans met derde landen in 2007 een tekort liet optekenen van 3,6 miljard euro. Volgens Belgische cijfers zou het groeiend tekort op de handelsbalans zich doorzetten in de eerste helft van 2008 omwille van de scherpe prijsstijgingen van aardolie(producten).

Een en ander heeft tot gevolg dat de **bezettingsgraad van het productievermogen** lichtjes afneemt. Omstreeks de jaarhelft van 2008 bedroeg de capaciteitsbezetting van de Vlaamse industrie 83,0%.

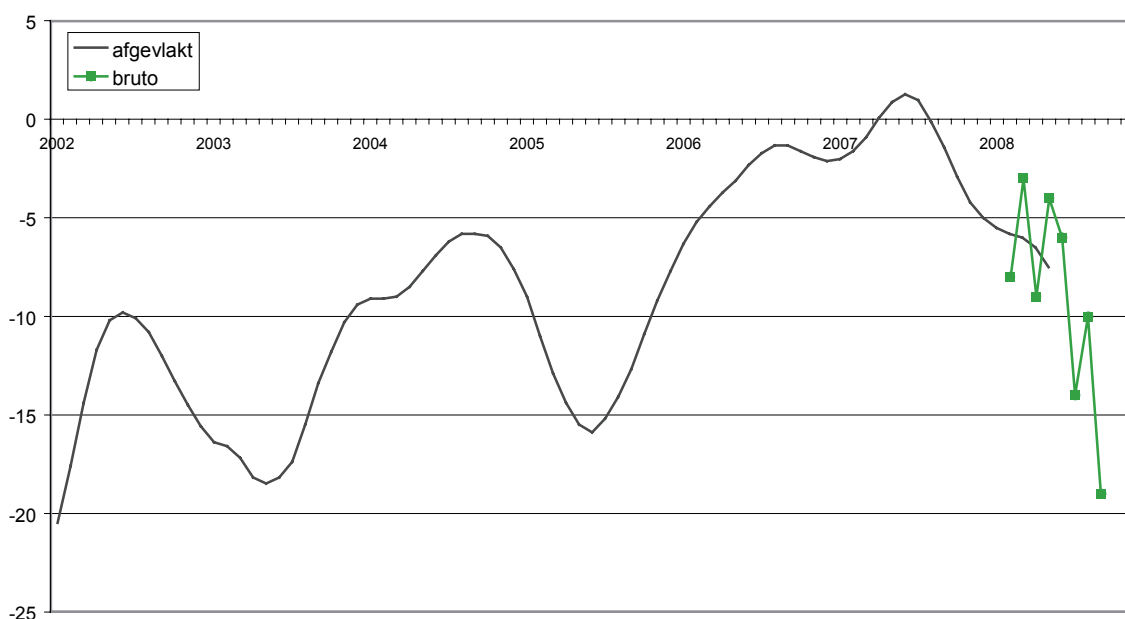
Dat is minder dan de topwaarden van 2007, maar ligt nog steeds hoger dan het lange termijngemiddelde (1990-medio 2008: 81,7%). De daling is vooral bij de sector van de consumptiegoederen waarneembaar.

In de halfjaarlijkse enquête van de NBB van het voorjaar van 2008 gaven de Belgische industriële bedrijfsleiders nog aan hun **investeringen** in 2008 met 12% te verhogen. Dit is een ongeveer even sterke toename als in 2007 (+ 12,3%). Vooral de petroleumraffinage en de chemie zouden hun investeringsactiviteit uitbreiden. Er zij opgemerkt dat deze

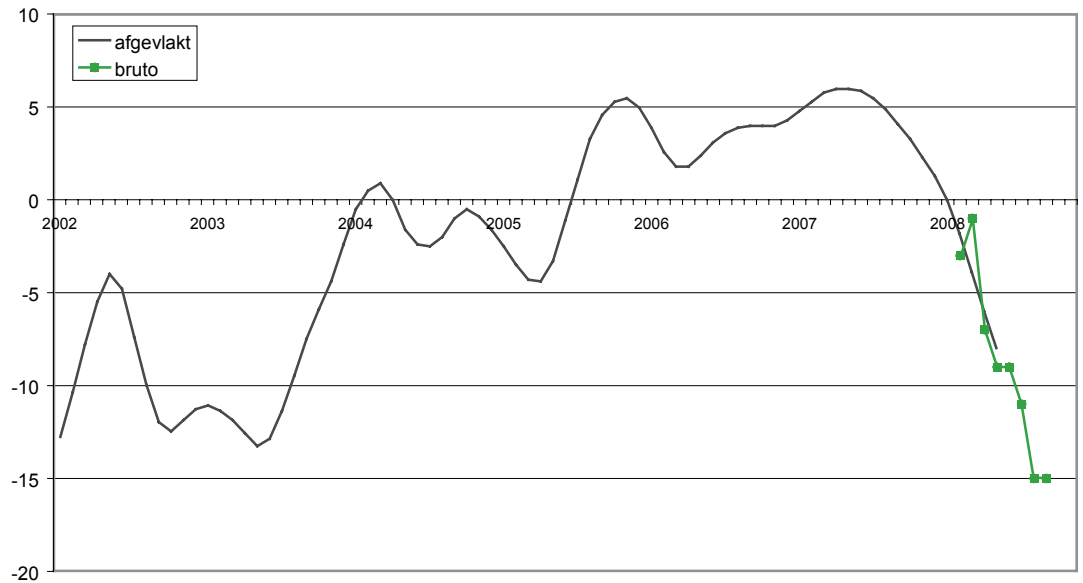
enquête nog dateert van het voorjaar, toen de financiële crisis nog niet de huidige proporties aannam. Voorts blijkt dat de verwachtingen voor het lopende jaar in de voorjaarsenquête doorgaans te optimistisch ingeschat worden. Toch zou volgens de AD Statistiek de seizoengezuiverde index van de investeringen in het Vlaamse Gewest met 5% toegenomen zijn in de laatste drie maanden tot juli 2008 (in vergelijking met de drie maanden daarvoor). De toename was voornamelijk waarneembaar in industrie en bouw. Mogelijks zal de recente verslechtering van het economische klimaat het totaalbeeld van de investeringen voor 2008 nog wijzigen.

Er zijn desalniettemin twee lichtpuntjes. Het **voorraadpeil** nam vanaf het najaar van 2007 tot maart 2008 toe, maar zakt sindsdien. Doch vermoedelijk heeft dit te maken met het tempo van de productie dat zich aanpast aan de zwakke vraag. Ten tweede zijn de recentste brutowaarden van de **werkgelegenheidsvooruitzichten** lichtjes opwaarts gericht. Het is maar de vraag hoelang dit zal blijven duren in een context van fors verslechterende **vraagvooruitzichten**.

GRAFIEK 2: CONJUNCTUURCURVE
VERWERKENDE NIJVERHEID
BRON: NBB

GRAFIEK 3: VOORUITZICHTEN VOOR DE VRAAG IN DE VLAAMSE VERWERKENDE NIJVERHEID
BRON: NBB

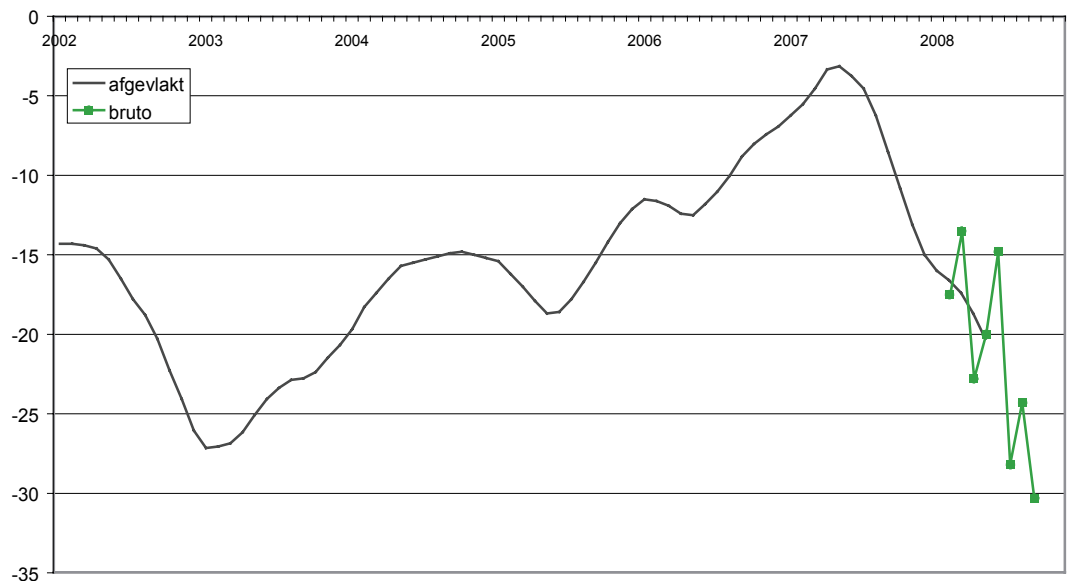

HANDEL

De conjunctuurcurve van de Vlaamse handel laat eenzelfde verhaal zien: de trend is duidelijk neerwaarts gericht. De **omzet** daalt. De **voorraden** nemen toe (in tegenstelling tot de industrie). Dat verwondert niet gezien de bestellingen fors

teruglopen. Anders dan in de industrie is dit ook het geval voor de binnenlandse **bestellingen**. Tenslotte lopen ook de vraagvooruitzichten duidelijk terug. Tot de zomer van 2008 deden de **investeringen** in de handel het nog relatief goed.

GRAFIEK 4: CONJUNCTUURCURVE HANDEL
BRON: NBB

BOUW

De conjunctuur in de Vlaamse bouw verslechterde in de loop van 2008, maar de recentste brutowaarden lijken zich te stabiliseren (weliswaar op een vrij laag niveau). De **uitgeoefende bedrijvigheid** neemt af. Volgens de data van de AD Statistiek zou de productie toch nog standhouden: in de drie maanden tot juli 2008 lag ze immers 4% hoger dan een jaar eerder.

Het **orderbestand** loopt terug, zij het dat de terugval recent stopte. De **werkgelegenheid** in de bouw zou volgens de ondervraagde bedrijfsleiders tot op heden nog toenemen, hoewel de vooruitzichten ervoor dalende zijn. De **vraagvooruitzichten**, die ook hier duidelijk neerwaarts zijn, laten weinig goeds vermoeden voor het toekomstige conjunctuurverloop.

In de zomer van 2008 waren de **investeringen** in de bouw nog opwaarts gericht. Vermoedelijk zullen ook de investeringsplannen in de

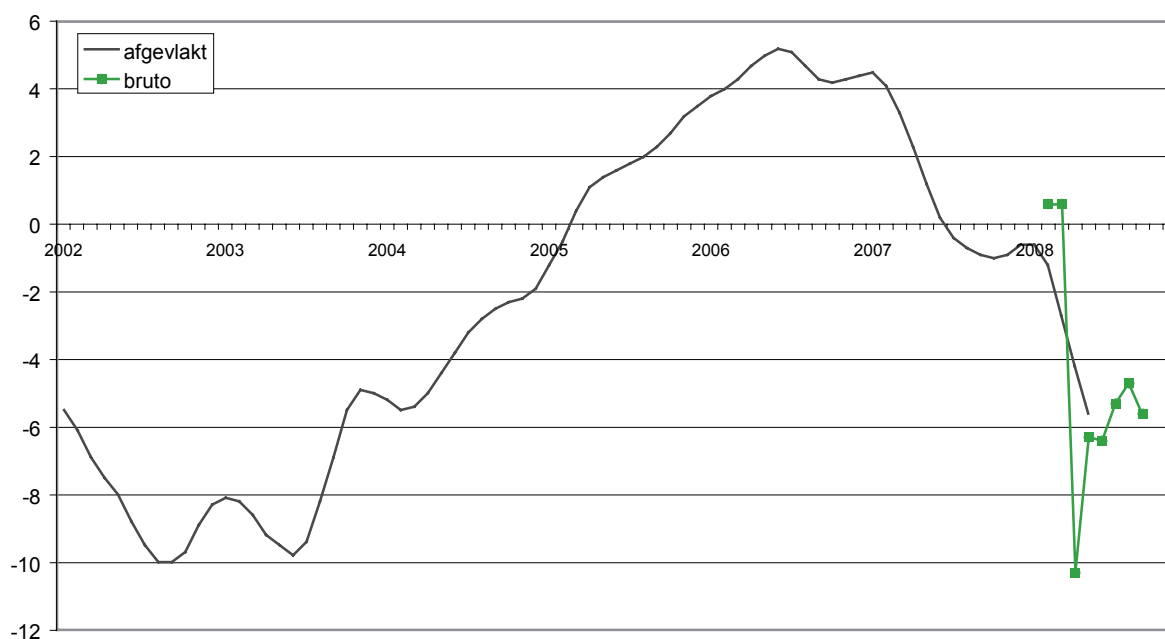
bouwnijverheid de invloed ondergaan van de verslechterende conjunctuur.

In de laatste drie maanden tot mei 2008 waren er ongeveer eenzelfde aantal **vergunde woningen** als in dezelfde periode van vorig jaar (+ 0,2%). Sedert eind 2006 stagneert het aantal vergunningen voor woningen. Er zijn daarentegen steeds minder begonnen woningen: in de drie maanden tot april 2008 was dit -15,2% in vergelijking met februari-april 2007. De dalende tendens die een aanvang nam in 2007 wordt hiermee verder gezet. Ook het aantal begonnen **verbouwingen** neemt af (-8,2% tijdens februari-april 2008 in vergelijking met een jaar eerder). Hier is de daling reeds een viertal jaren aan de gang.

GEZINNEN

Het Belgische **consumentenvertrouwen** nam in september 2008 voor de tweede maand toe, na een dieptepunt in juli. De NBB, die de enquête organiseert, bemerkt

GRAFIEK 5: CONJUNCTUURCURVE BOUW
VLAAMSE GEWEST
BRON: NBB

dat de recente financiële beroeringen toen nauwelijks invloed kon hebben op de resultaten. De Belgische consumenten werden voornamelijk optimistischer omtrent hun financiële situatie en spaarvermogen. Volgens de NBB zit de daling van de olieprijs daar voor veel tussen.

De Belgische particuliere consumptie zou in 2008 met 1,4% groeien en in 2009 slechts met 0,8% (bron: FPB). Het reële beschikbare inkomen groeit in 2008 immers nauwelijks (+ 0,1%). Dit komt doordat de inflatie via de gezondheidsindex slechts deels wordt verrekend in de indexering van de lonen en omwille van de vertraagde reactie van de index op de evolutie van de prijzen.

ARBEIDSMARKT

De tegenvallende economische groei vertaalt zich in een dalende vraag naar **uitzendwerk**. Het aantal (seizoensgezuiverde) gepresteerde uren uitzendarbeid, geregistreerd door Federgon, nam op jaarbasis af met 1,7% in het tweede kwartaal van 2008. In vergelijking met het eerste kwartaal van 2008 kent de uitzendactiviteit nagenoeg een status-quo (-0,1%).

Ook in de statistieken over de **jobaanbiedingen** zijn er indicaties voor de verslechterde economische toestand te vinden. De Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB) ontving 24.890 vacatures (Normaal Economisch Circuit zonder interim) in september 2008; 5,8% meer dan in september 2007. Dit brengt het totaal op 212.073 werkaanbiedingen (Normaal Economisch Circuit zonder interimopdrachten) die gedurende de eerste negen maanden van 2008 bij de VDAB zijn binnengekomen. In vergelijking met dezelfde periode van vorig jaar zijn dat er evenwel 2,4% minder.

Volgens de 'Snelle ramingen' van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (RSZ) waren er in het eerste kwartaal van 2008 2.080.000 werknemers met woonplaats in het Vlaamse Gewest tewerkgesteld. Dat waren er toen nog 0,8% meer dan in het voorgaande kwartaal en 2% meer dan in het eerste trimester van 2007.

De economische groeivertraging dringt ook meer en meer door in de **werkloosheidscijfers**. Het aantal werkzoekenden daalt nog altijd verder, maar weliswaar aan een alsmaar trager tempo. Eind september telde Vlaanderen 174.330 niet-werkende werkzoekenden (NWWZ). Dat zijn er 4,5% minder dan een jaar geleden. In vergelijking met augustus 2008 is er een inkrimping met 6,8%.

Het aantal vrouwelijke werkzoekenden (-7%) verminderde op jaarbasis andermaal sterker dan de mannelijke NWWZ (-1,6%). De VDAB wijst er op dat mannen meer tewerkgesteld zijn in conjunctuurgevoelige secundaire sectoren dan vrouwen die meer actief zijn in tertiaire sectoren. De werkzoekende vrouwen blijven nog wel in de meerderheid ten opzichte van de groep mannelijke werkzoekenden.

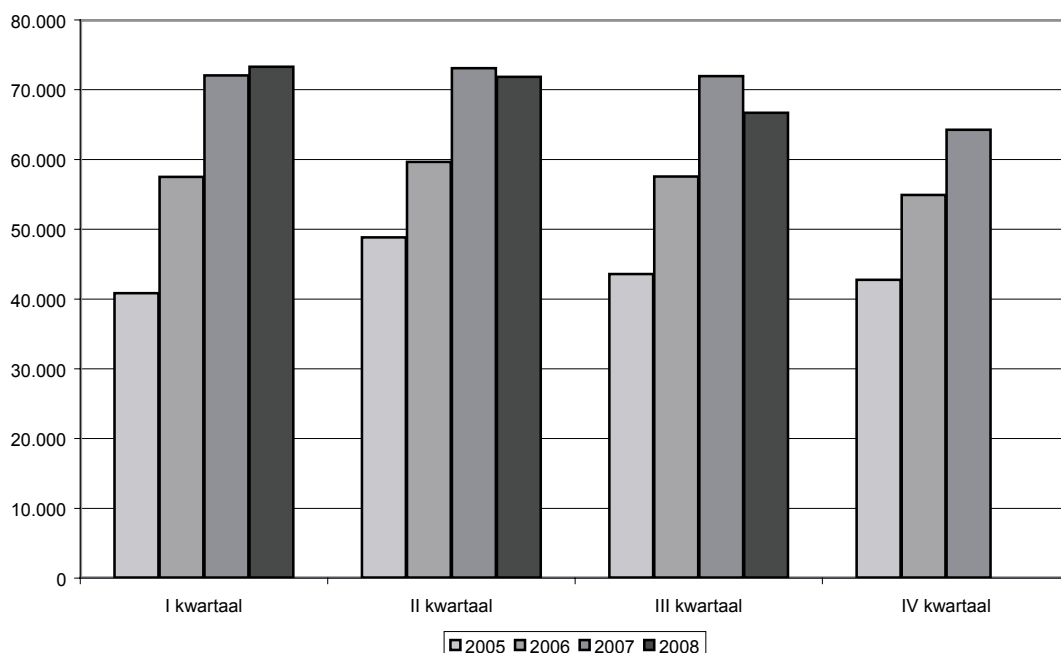
De jaar-op-jaar afname is eind september 2008 groter bij de 25-50-jarigen op zoek naar werk (-7,2%) dan bij de jonge werkzoekenden (-4,1%). Bij de werkzoekende vijftigplussers wordt er zelfs een lichte toename genoteerd (+0,8%). Er zijn eveneens verschillen in de vermindering op jaarbasis naargelang het studieniveau. De verlaging van het aantal werkzoekende laaggeschoolden (-2,6%) hinkt achter op die van de middengeschoolden (-5,3%) en de hooggeschoolden (-8,5%) op zoek naar een baan. De conjunctuurvertraging laat zich ook voelen bij de kortdurige werkzoekenden (< 1 jaar) die op jaarbasis een stijging met 1,2% laten optekenen. De middellange (1 tot 2 jaar) en de langdurige (2 jaar en meer) werkzoekenden zien hun rangen nog wel

uitdunnen met respectievelijk 4,8% en 14,8%.

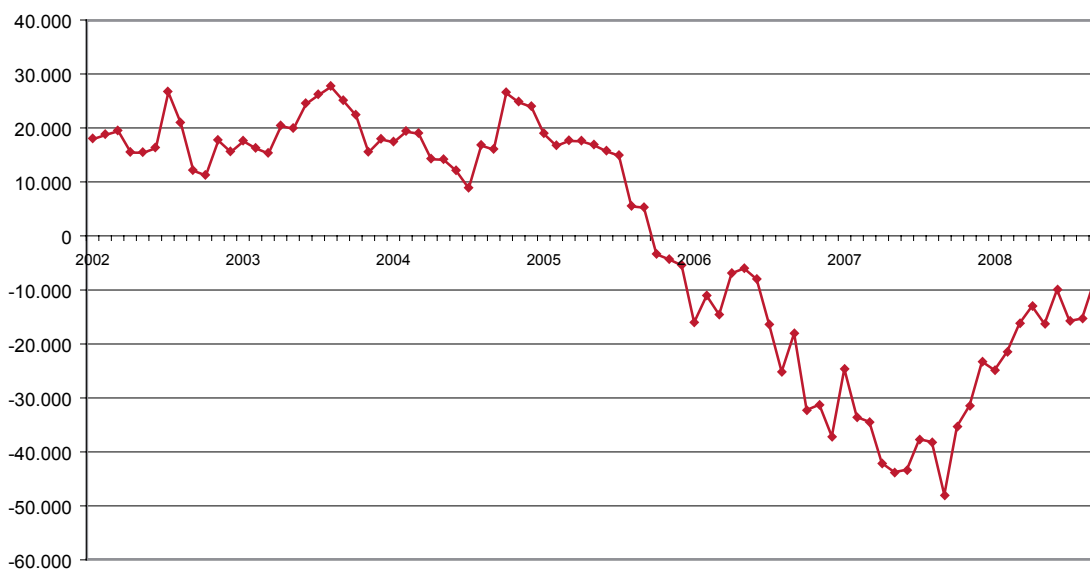
De Vlaamse **werkloosheidsgraad**² klokt eind september 2008 af op 6,1%. Daarmee komt het aandeel van de werkzoekenden

in de beroepsbevolking nog op een lager peil te liggen dan een jaar eerder (-0,4 procentpunt). De vrouwelijke en mannelijke werkloosheidsgraad bedragen respectievelijk 7,0% en 5,3%. Dit is onder het niveau van een jaar terug.

GRAFIEK 6: AANTAL VACATURES IN HET VLAAMSE GEWEST (NORMAAL ECONOMISCH CIRCUIT ZONDER INTERIM) 1STE KWARTAAL 2005 - 3DE KWARTAAL 2008
BRON: VDAB

GRAFIEK 7: EVOLUTIE VAN HET AANTAL NIET-WERKENDE WERKZOEKENDEN OP JAARBASIS (ABSOLUTE VERSCHIL T MINUS T-12)
BRON: VDAB

² Aandeel van de niet-werkende werkzoekenden in de beroepsbevolking.
- niet-werkende werkzoekenden: zoals geregistreerd door de VDAB;
- beroepsbevolking: werkenden + niet-werkenden van 18-65 jaar.

T o p i c

DE UITVOER NAAR DE NIEUWE GROEILANDEN

INLEIDING

De wereldeconomie is niet langer het toneel waar de drie grootste muntblokken (euro-, dollar- en yenzone) vrijwel uitsluitend de dienst uitmaken. Een aantal landen in Azië en Amerika groeiden de laatste jaren sterk en worden stilaan volwaardige partners op het wereldhandelstoneel.

Hierna wordt de export van het Vlaamse Gewest naar deze landengroepen kort besproken. Om de data beter te situeren zal een vergelijking gemaakt worden met

de oude landen van de EU-15. De nieuw toegetreden EU-landen komen bewust niet aan bod wegens de specifieke situatie van hun economieën (transitielanden). België wordt eveneens niet besproken omdat het Vlaamse Gewest het gros van de Belgische uitvoer uitmaakt (80%) en het handelspatroon dus vrijwel gelijkaardig is.

In deze topic worden de volgende opkomende groepen van landen onderscheiden:

LANDENGROEP	LANDEN
GOS (Gemenebest van Onafhankelijke Staten)	Armenië, Azerbeidjan, Belarus, Georgië, Kazachstan, Kyrgyzië, Moldavië, Rusland, Tadjikistan, Turkmenistan, Oekraïne, Oezbekistan
Opkomende Amerikaanse landen	Argentinië, Brazilië, Chili, Mexico, Peru
Huidige Aziatische Tijgers	Hong-Kong, Zuid-Korea, Singapore, Taiwan
Opkomende Aziatische Tijgers	Indonesië, Maleisië, Filippijnen, Thailand
China	
Indië	

AANDEEL IN HET NATIONALE UITVOERPAKKET

Anno 2006 gaat driekwart van de Vlaamse uitvoer naar landen van de Europese Unie van de 27 dewelke daarmee veruit onze belangrijkste handelspartner is. De aandelen van de opkomende economieën zijn vooralsnog niet zo groot: Indië was in 2006 goed voor 1,9% van onze export, de huidige en de opkomende Aziatische Tijgers namen respectievelijk 1,5% en 0,5% in, het GOS was goed voor 1,4%, China voor 1,1% en de opkomende Amerikaanse landen tenslotte voor 0,9%. De laatste jaren werden het GOS en in mindere mate China iets belangrijker in de Vlaamse uitvoer. Indië en de Aziatische Tijgers verloren aan belang. Toch geven deze cijfers maar een gedeeltelijk beeld van het belang van de nieuwe groeilanden. Zij onderhouden immers ook handelsrelaties met andere EU-landen. Dit heeft op zijn beurt ook gevolgen voor de Vlaamse economie en uitvoer naar de EU-landen. Deze indirecte effecten komen hier niet aan bod.

Het GOS vormt een relatief gering aandeel in de Vlaamse export in vergelijking met de meeste overige EU-15 landen. Onze drie buurlanden noteren alvast hogere cijfers: in Duitsland is het GOS goed voor 3,7% van de uitvoer, in Nederland en Frankrijk respectievelijk 2,0% en 1,7%. De specifieke ligging van Duitsland speelt natuurlijk een rol. Dat verklaart ook het relatief hoge belang van het GOS voor

Oostenrijk (3,7%) en vooral voor Finland (11,7%), waarvoor Rusland en de Baltische landen belangrijke handelspartners zijn.

De opkomende Amerikaanse landen zijn voor Spanje relatief het belangrijkste (3,2%). Dat verwondert niet, gezien de historische en taalkundige band van Spanje met de Latijns-Amerikaanse landen. Portugal scoort niet dermate hoog (1,5%); nochtans maakt ook Brazilië deel uit van deze landengroep. Duitsland en Italië zetten verhoudingsgewijze een iets groter deel van hun uitvoer af in de opkomende Amerikaanse landen.

De huidige Aziatische Tijgers vormen een belangrijker post in het exportpakket van onze drie buurlanden, vooral voor Frankrijk (2,7%). Het Verenigd Koninkrijk zet hier het hoogste cijfer neer (3,4%). De opkomende Tijgers maken 1,8% uit van de Ierse uitvoer en 1,1% van de Zweedse. Ook in de meeste andere landen van de EU-15 zijn de opkomende Aziatische Tijgers iets belangrijker dan voor het Vlaamse Gewest, maar het blijven bescheiden aandelen.

China is voor de meeste EU-15 landen eveneens een belangrijker handelspartner dan voor Vlaanderen. Finland (3,2%) en Duitsland (3,1%) scoren het hoogst. Nederland en Ierland doen het opvallend iets zwakker dan Vlaanderen, net als Griekenland en het Iberische schiereiland.

Indië neemt een aparte plaats in de Vlaamse uitvoer in vanwege de handel in edelstenen. In geen enkel ander land van de EU-15 is Indië belangrijker in het exportpakket.

MARKTAANDELEN

De aandelen van deze landengroepen in de eigen nationale uitvoer zeggen nog niets over de relatieve prestaties van het Vlaamse Gewest en de EU-15 landen in vergelijking met de andere landen van de wereld. Daarvoor dienen de marktaandelen van de EU-landen in de diverse groeiemarkten berekend te worden. Deze geven het aandeel van het Vlaamse Gewest of een EU-land weer in de globale invoer van een groeiiland. Zo worden de Europese uitvoerprestaties geconfronteerd met deze van andere landen van de wereld. Het is immers mogelijk dat een bepaalde groeimarkt absoluut en relatief aan belang wint in de uitvoer van een Europees land, maar dat landen uit andere werelddelen het nog beter doen op deze groeimarkt. In dat geval zal het Europese land marktaandeel verliezen. Omdat marktaandelen ook beïnvloed worden door de omvang van het exporterende land zal de bespreking hierna focussen op de **evolutie** van de marktaandelen. Omwille van de beschikbare statistische gegevens zijn begin- en eindjaar van de data respectievelijk 2002 en 2006.

Een eerste vaststelling is dat het Vlaamse Gewest marktaandeel verliest in de meeste groeiemarkten. Enkel in het GOS is er een lichte toename en in de opkomende

Amerikaanse landen blijft het marktaandeel stabiel. Het verlies van marktaandeel in Indië is frappant (6,7% in 2002 versus 3,2% in 2006). Maar deze vaststelling blijft niet beperkt tot Vlaanderen alleen. Vrijwel alle landen van de EU-15 verliezen doorgaans marktaandelen in de nieuwe groeielanden. Vooral in de Aziatische landen is dat het geval. Dat komt door de toenemende intra-Aziatische handel waardoor deze landen onderling meer met elkaar handel gaan drijven. Nederland en in mindere mate Oostenrijk lijken nog het best hun marktaandelen te kunnen verdedigen gedurende de beschouwde periode³. Opvallend is dat Ierland op elke beschouwde groeimarkt terrein verliest, hoewel dit land toch algemeen als de sterkst groeiende economie van de EU-15 beschouwd wordt.

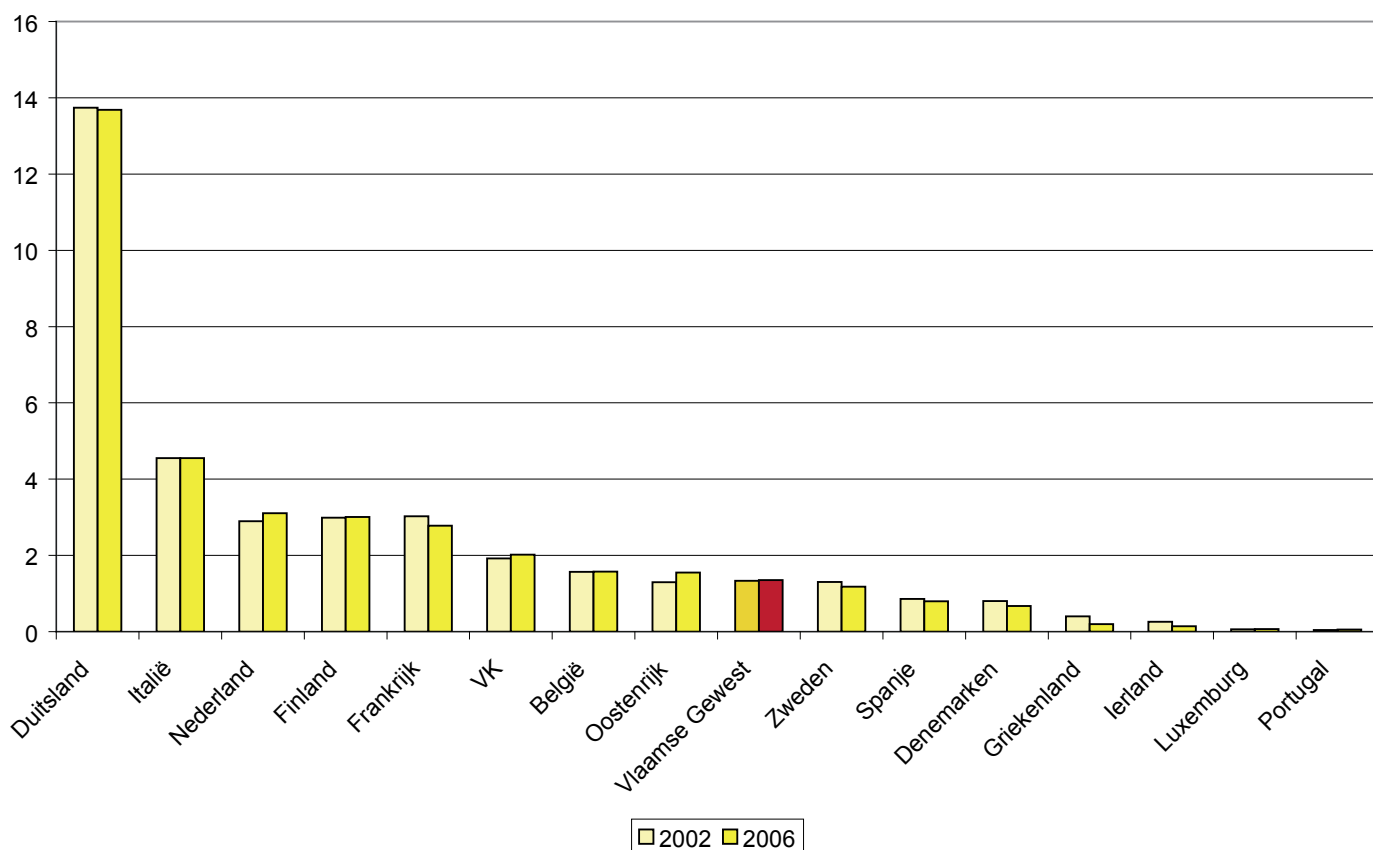
Samenvattend is het beeld als volgt: het Vlaamse Gewest is – mede door een centrale ligging in West-Europa – qua export sterk georiënteerd op de buurlanden en de Europese Unie in het bijzonder. Daardoor vertegenwoordigen de nieuwe groeielanden rechtstreeks een niet zo groot deel van de Vlaamse uitvoer. Vlaanderen verliest doorgaans marktaandelen in deze opkomende economieën, vooral in de Aziatische . Dat is echter ook het geval voor de meeste andere landen van de oude EU-15 en heeft te maken met de opkomst van ruimere handelsblokken ginds die meer en meer ook onderling handel beginnen te drijven.

³ Portugal kan ook op de meeste markten een groter marktaandeel neerzetten, doch het gaat – samen met Luxemburg en Griekenland – om een kleine exporteur.

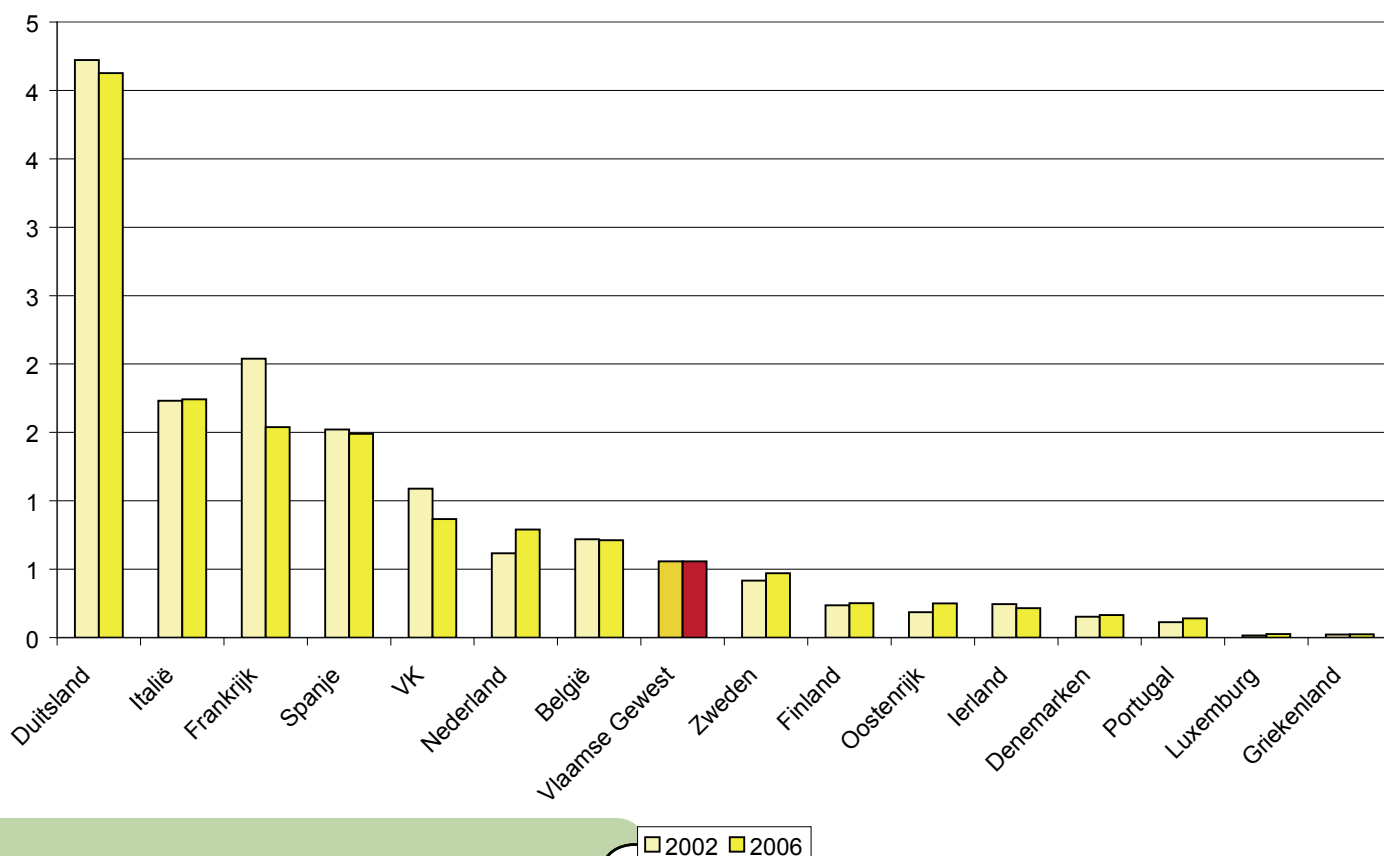
GRAFIEK 8A: MARKTAANDEEL VAN DE EU-15 LANDEN IN HET GOS (IN %)

BRON: UNCTAD, INR, EIGEN BEREKENINGEN

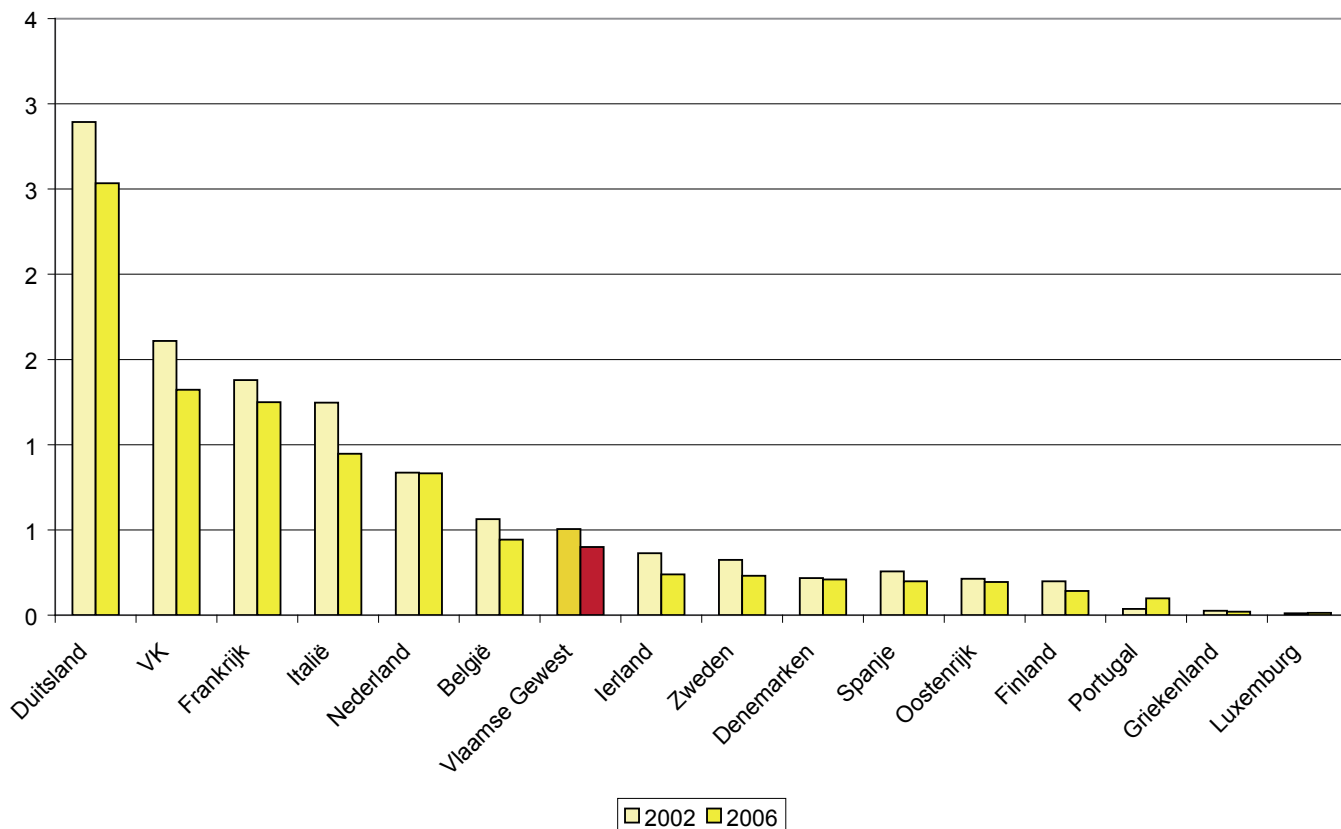
GRAFIEK 8B: MARKTAANDEEL VAN DE EU-15 LANDEN IN DE OPKOMENDE AMERIKAANSE LANDEN (IN %)

BRON: UNCTAD, INR, EIGEN BEREKENINGEN

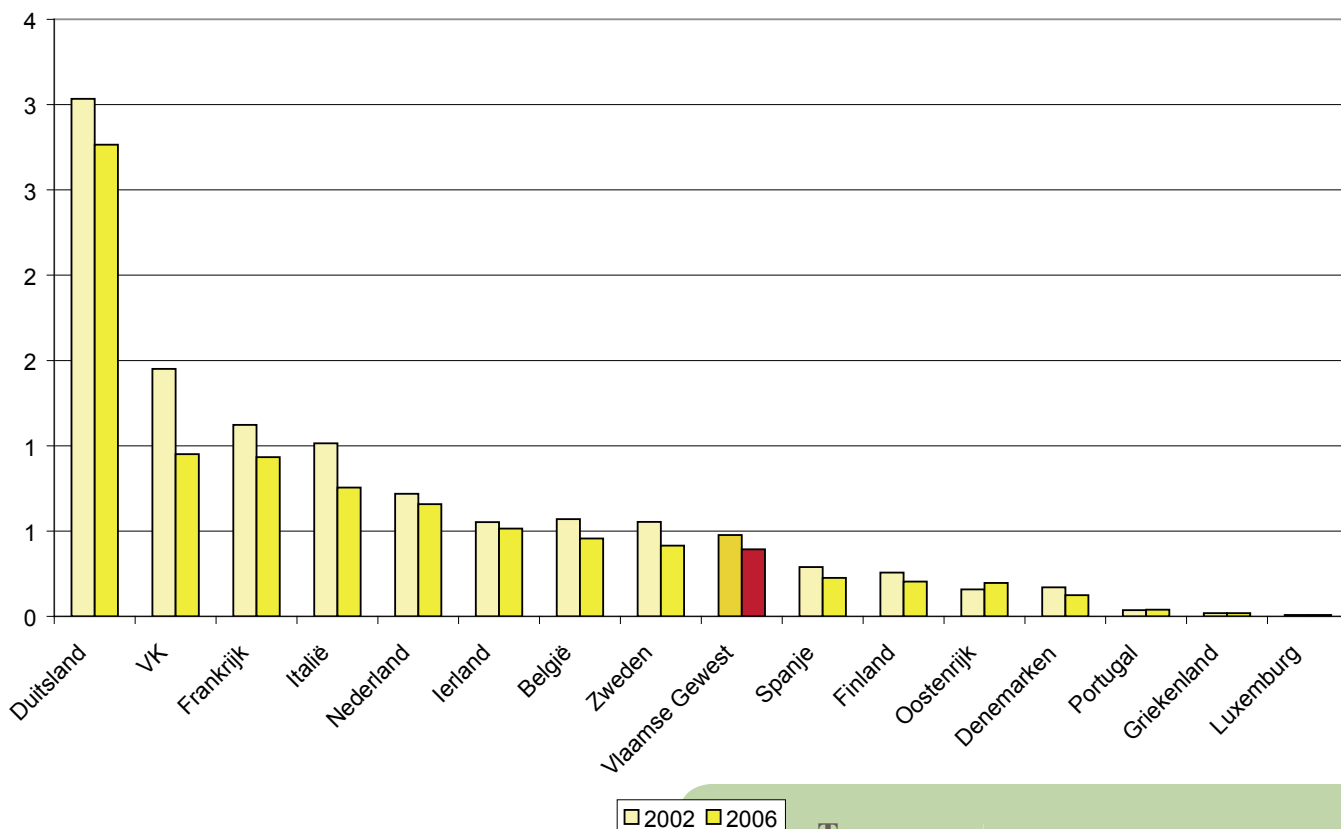
GRAFIEK 8C: MARKTAANDEEL VAN DE EU-15 LANDEN IN DE HUIDIGE AZIATISCHE TIJGERS (IN %)

BRON: UNCTAD, INR, EIGEN BEREKENINGEN

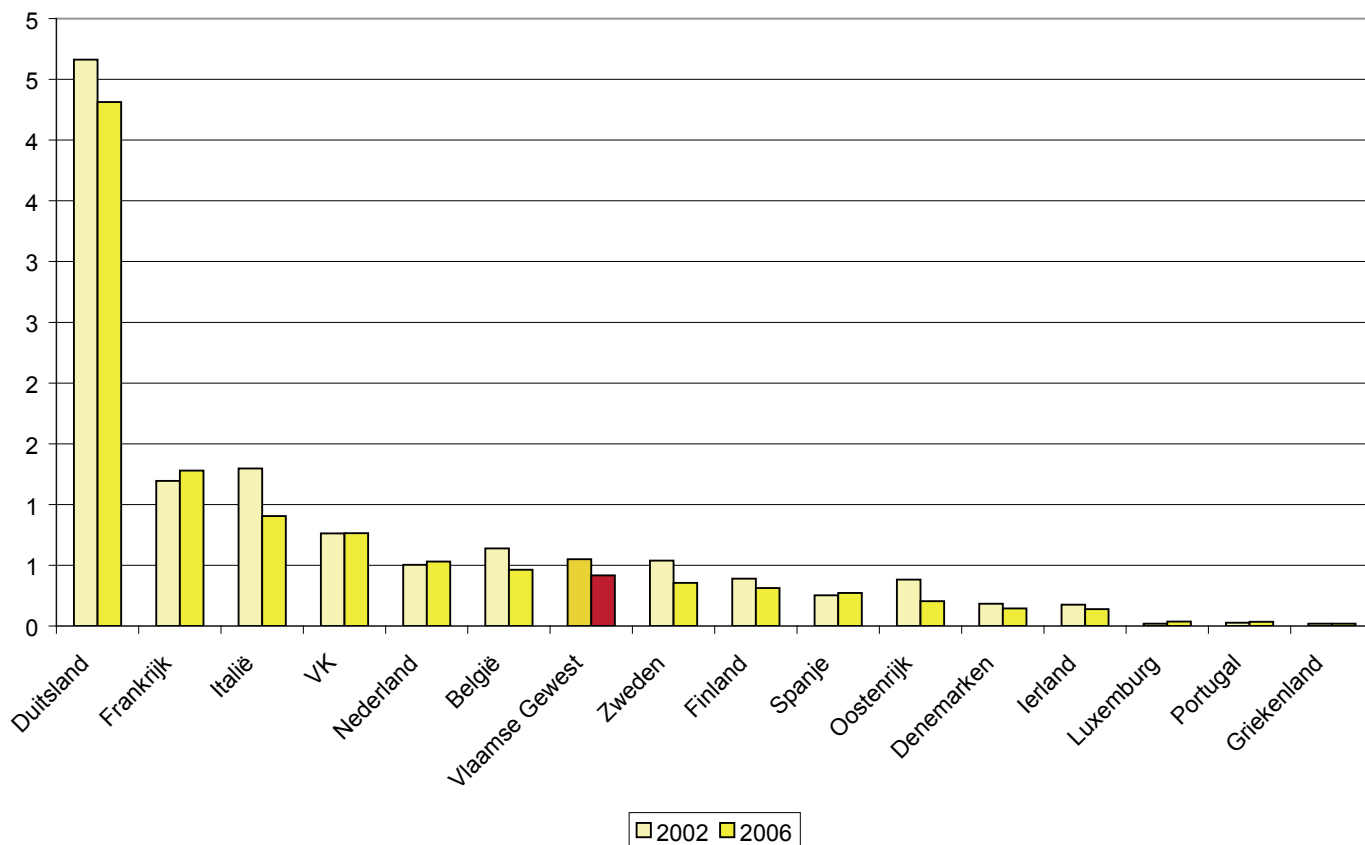
GRAFIEK 8D: MARKTAANDEEL VAN DE EU-15 LANDEN IN DE OPKOMENDE AZIATISCHE TIJGERS (IN %)

BRON: UNCTAD, INR, EIGEN BEREKENINGEN

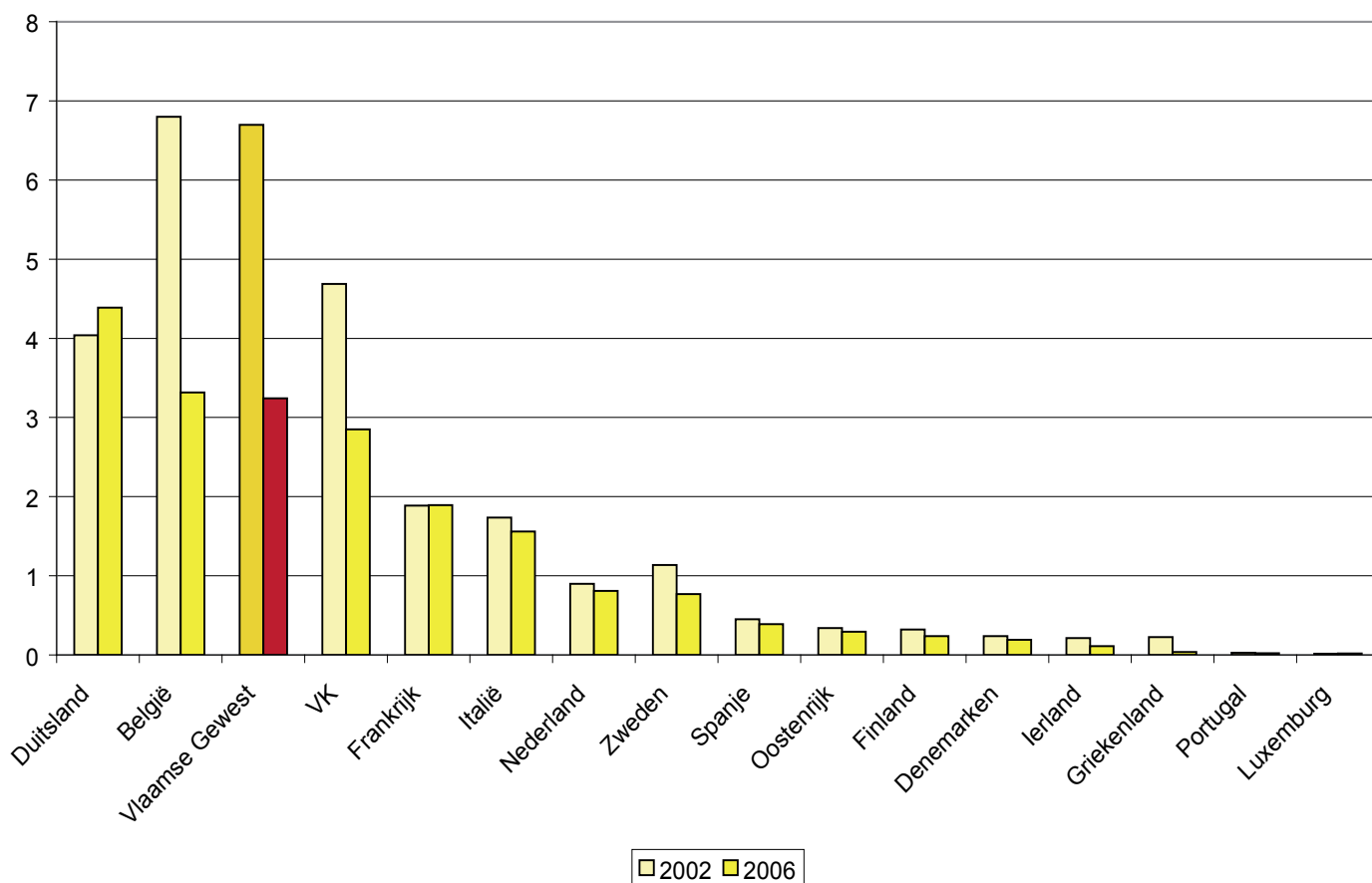
GRAFIEK 8E: MARKTAANDEEL VAN DE EU-15 LANDEN IN CHINA (IN %)

BRON: UNCTAD, INR, EIGEN BEREKENINGEN

GRAFIEK 8F: MARKTAANDEEL VAN DE EU-15 LANDEN IN INDIË (IN %)

BRON: UNCTAD, INR, EIGEN BEREKENINGEN

De *prognose van het Vlaamse BBP* komt als volgt tot stand: eerst wordt gezocht naar reeksen die correleren met de evolutie van het Vlaamse BBP (industriële productie, conjunctuurcurve verwerkende nijverheid, Belgisch BBP, BBP buurlanden). Er worden een aantal regressies uitgevoerd van deze reeksen op het Vlaamse BBP om na te gaan welke de beste 'fit' is.

Vervolgens worden de reeksen 'vooruitberekend' aan de hand van ARIMA-prognoses. Voor het Belgische BBP worden de prognoses van een aantal instituten genomen. De bekomen waarden worden in het model ingebracht om aldus te resulteren in een schatting van de groei van het Vlaamse BBP voor het huidige jaar.

De *conjunctuurenquêtes van de Nationale Bank van België* bij de ondernemingen worden maandelijks uitgevoerd. Deze omvatten op regionaal vlak een aantal vragen bij de bedrijven uit industrie, handel en bouw over het verloop van de activiteit en de vooruitzichten. Zij zijn een belangrijke, en vooral actuele graadmeter van de conjunctuur.

Het *indexcijfer van de industriële productie* is een index die opgesteld wordt door de Algemene Directie Statistiek op basis van enquêtes bij de ondernemingen; de oorspronkelijke reeks wordt verbeterd voor de ongelijke duur van de maanden, seizoengezuiverd en

afgevlakt om de trend te kunnen afleiden. Door het invoeren van het Prodcom-systeem voor de maandstatistieken van de industriële productie zijn er, vanaf januari 1994, belangrijke wijzigingen inzake methodologie en resultaten.

De *capaciteitsbezettingsgraad* in de industrie wordt berekend door de NBB en geeft aan welk percentage van het geïnstalleerde productievermogen effectief wordt aangewend. De basisgegevens werden seizoengezuiverd om dan de trend te kunnen bepalen.

De statistiek van de *faillissementen, oprichtingen en stopzettingen* is afkomstig van Graydon Belgium NV. Deze registreert de gegevens bij de rechtbanken van Koophandel. Het telmoment is het ogenblik dat een vonnis geveld wordt (en niet het ogenblik waarop het vonnis gepubliceerd wordt in het Belgisch Staatsblad).

De *uitvoer van goederen* wordt berekend door het Instituut voor de Nationale Rekeningen. Deze regionaliseert nationale gegevens op basis van de postcode van de respondenten. De gegevens van multiregionale ondernemingen worden gecorrigeerd door in een enquête te peilen naar de regionale oorsprong van de uitvoer.

Het *consumentenvertrouwen* is gebaseerd op een maandelijks enquête van de Nationale Bank van België. De indicator is het gemiddelde van de antwoorden

op vier vragen (uit een langere reeks). Deze hebben betrekking op de economische situatie in België, de toestand van de werkloosheid en op de eigen financiële situatie en het spaarvermogen. Recent financiert de Studiedienst van de Vlaamse Regering ook dit onderzoek op Vlaams vlak. Pas binnen enkele jaren zal dit resulteren in een analyseerbare reeks.

De *inschrijvingen van personenwagens* zijn afkomstig van Febiac. Deze omvatten ook de personenwagens voor dubbel gebruik. De transit van motorvoertuigen is niet inbegrepen (diplomatieke nummerplaten, executieve nummerplaten, tijdelijke nummerplaten).

De *werkzoekenden met werkloosheidsuitkeringsaanvraag (WZUA)*: de volledig werklozen die niet gebonden zijn door een arbeidsovereenkomst en die werkloosheids- of wachtuitkeringen genieten, en bovendien zijn ingeschreven als werkzoekende voor een voltijdse betrekking. De oudere niet meer ingeschreven WZUA's zijn hier niet inbegrepen.

De *langdurige WZUA's*: WZUA's met een inactiviteitsduur van 2 jaar en meer, exclusief de oudere WZUA's die niet meer ingeschreven zijn.

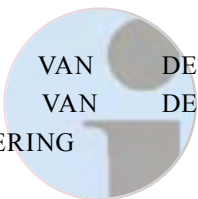
Niet-werkende werkzoekenden (NWWZ of werkloosheid volgens EU-definitie): WZUA's (exclusief ouderen), jonge werknemers in wachttijd

(schoolverlaters), niet-werkende werkzoekenden die ingeschreven zijn.

Uitzendarbeid : gepresteerde uren uitzendarbeid (seizoengezuiverd) door arbeiders en bedienden; geëxtrapoleerde gegevens op basis van een enquête uitgevoerd door de beroepsvereniging der uitzendkantoren Federgon.

Werkaanbiedingen: door de VDAB ontvangen en vervulde werkaanbiedingen in het normaal economisch circuit. Niet alle werkaanbiedingen verlopen via de VDAB.

**PUBLICATIES VAN DE
STUDIEDIENST VAN DE
VLAAMSE REGERING**

VRIND

(Vlaamse Regionale Indicatoren) geeft jaarlijks aan de hand van cijferreeksen een concreet beeld van wat de Vlaamse overheid doet, op welke terreinen zij actief is en welke resultaten per domein zij behaalt. Het VRIND-rapport 2008 is beschikbaar en kan besteld worden via de website <http://publicaties.vlaanderen.be>.

VLAANDEREN IN CIJFERS

is een vouwfolder met de voornaamste socio-

economische data over Vlaanderen en haar provincies. Deze vouwfolder is gratis verkrijgbaar bij de Studiedienst van de Vlaamse Regering.

CONJUNCTUURNOTA VOOR VLAANDEREN

verschijnt per semester en geeft actuele informatie over de Vlaamse conjunctuurindicatoren, naast een situering in een ruimere, internationale context. U kan gratis een gedrukte versie bekomen bij de Studiedienst van de Vlaamse Regering.

SVR-TECHNISCHE NOTA's beschrijven het proces van de survey voor sociaal-culturele verschuivingen en andere primaire dataverzamelingen, geven uitleg bij het gebruik van statistische technieken en spelen in op veel gestelde adviesvragen.

SVR-RAPPORTEN

vertrekken van een beleidsrelevante probleemstelling en zoeken naar verklaringen voor bepaalde fenomenen en ontwikkelingen op basis van literatuuronderzoek en analyse van een of meerdere bronnen. De artikels sluiten af met aandachtspunten voor het beleid

SVR-STUDIES

zijn ruimer van opzet en benaderen een thema vanuit meerdere invalshoeken. Vaak werken meerdere auteurs mee, ieder vanuit zijn specialiteit. Onder deze noemer valt ook het congresboek Vlaanderen gepeild dat tweejaarlijks wordt uitgegeven naar

aanleiding van een studiedag waaraan meerdere Vlaamse universiteiten meewerken. De artikels hieruit zijn gebaseerd op de resultaten van de survey naar sociaal-culturele verschuivingen in houdingen, gedragingen van Vlamingen t.a.v. maatschappelijke thema's.

Alle SVR - publicaties zijn in pdf-formaat downloadbaar op de website 'Vlaamse statistieken onder de rubriek "Publicaties". Voor meer info kunt u terecht op het telefoonnummer 02/553.57.84.

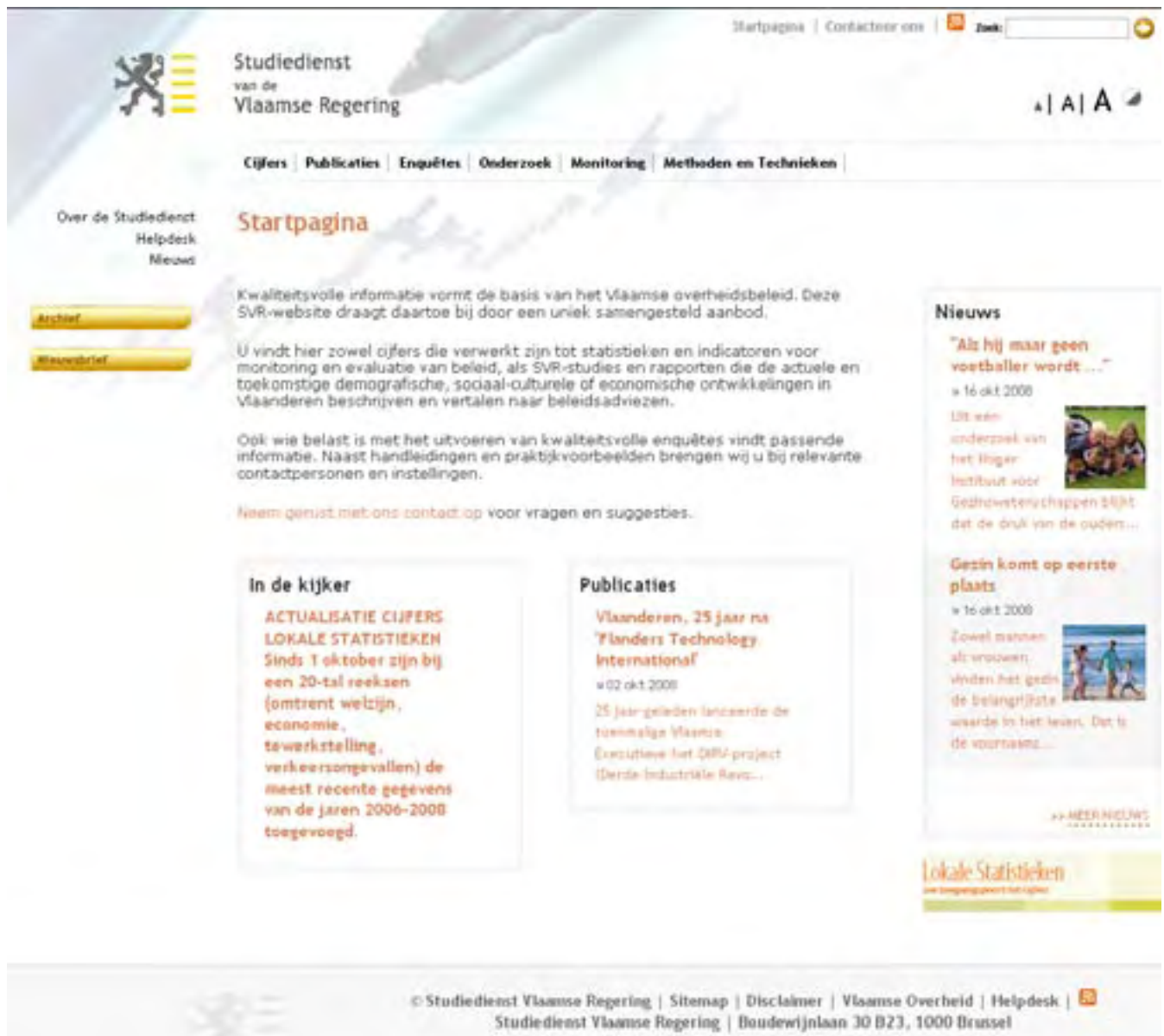
**DE SITE VAN DE
STUDIEDIENST VAN DE
VLAAMSE REGERING**

De site van de Studiedienst van de Vlaamse Regering.

www.vlaanderen.be/SVR

bevat een schat aan Vlaamse overheidsstatistieken. Deze site is een ideaal startpunt voor wie in de openbare statistiek een eigen weg zoekt. De website biedt zowel volledige cijferreeksen, toegang tot databestanden, als meer achtergrondinformatie over de thema's die in bovenvermelde publicaties aan bod komen.

The screenshot shows the homepage of the Studiedienst van de Vlaamse Regering. At the top left is the logo of the Flemish Government, a lion rampant. The header includes the text 'Studiedienst van de Vlaamse Regering' and navigation links for 'Startpagina', 'Contacteer ons', and a search bar. Below the header is a horizontal menu with categories: 'Cijfers', 'Publicaties', 'Enquêtes', 'Onderzoek', 'Monitoring', and 'Methoden en Technieken'. The main content area is titled 'Startpagina' and contains several text blocks. On the left, there are buttons for 'Archief' and 'Nieuwsbrief'. The main text describes the quality of information provided and offers links to archives and newsletters. A 'Nieuws' section on the right features two news items with small images: one about a footballer and another about family. Below this are two boxes: 'In de kijker' (Actualisatie cijfers lokale statistieken) and 'Publicaties' (Vlaanderen, 25 jaar na 'Flanders Technology International'). The footer contains copyright information and contact details for the Studiedienst Vlaamse Regering.

Startpagina | Contacteer ons | Zoek:

Studiedienst
van de
Vlaamse Regering

Cijfers | Publicaties | Enquêtes | Onderzoek | Monitoring | Methoden en Technieken

Over de Studiedienst
Helpdesk
Nieuws

Archief

Nieuwsbrief

Startpagina

Kwaliteitsvolle informatie vormt de basis van het Vlaamse overheidsbeleid. Deze SVR-website draagt daartoe bij door een uniek samengesteld aanbod.

U vindt hier zowel cijfers die verwerkt zijn tot statistieken en indicatoren voor monitoring en evaluatie van beleid, als SVR-studies en rapporten die de actuele en toekomstige demografische, sociaal-culturele of economische ontwikkelingen in Vlaanderen beschrijven en vertalen naar beleidsadviezen.

Ook wie belast is met het uitvoeren van kwaliteitsvolle enquêtes vindt passende informatie. Naast handleidingen en praktijkvoorbeelden brengen wij u bij relevante contactpersonen en instellingen.

Neem gerust met ons contact op voor vragen en suggesties.

In de kijker

**ACTUALISATIE CIJFERS
LOKALE STATISTIEKEN**
Sinds 1 oktober zijn bij een 20-tal reeksen (omtrek welzijn, economie, tewerkstelling, verkeersongevallen) de meest recente gegevens van de jaren 2006-2008 toegevoegd.

Publicaties

Vlaanderen, 25 jaar na 'Flanders Technology International'
v02 okt 2008
25 jaar geleden lanceerde de toenmalige Vlaamse Executieve het IAPV-project (Derde Industriële Rev...

Nieuws

"Alz hij maar geen voetballer wordt..."
v 16 okt 2008
Lijt een onderzoek van het Hoger Instituut voor Gezondwetenschappen blijkt dat de druk van de ouders...

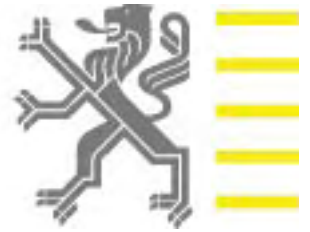
Gesin komt op eerste plaats
v 16 okt 2008
Zowel mannen als vrouwen vinden het gesin de belangrijkste waarde in het leven. Dat is de voorname...

MEER NIEUWS

Lokale Statistieken
van de Vlaamse Regering

© Studiedienst Vlaamse Regering | Sitemap | Disclaimer | Vlaamse Overheid | Helpdesk | Studiedienst Vlaamse Regering | Boudewijnlaan 30 B23, 1000 Brussel

Vlaamse overheid

Samenstelling:
Studiedienst van de Vlaamse Regering
Thierry Vergeynst
Dirk Festraets
Myriam Vanweddigen

Eindredactie: Thierry Vergeynst
e-mail :
thierry.vergeynst@dar.vlaanderen.be

Technische ondersteuning :
Guy De Smet

Verantwoordelijke uitgever:
Josée Lemaître
Administrateur-generaal
Boudewijnlaan 30 bus 23
1000 Brussel

Grafische vormgeving brochure:
Guy De Smet

Grafische vormgeving cover:
Afdeling Communicatie
Patricia Vandichel

Uitgave: halfjaarlijks

